

Az orvosok tragédiája¹

Magyarországon az orvostársadalom tragikus, már 1942-től kezdve végzetes következményekkel járó megosztottságának gyökere az 1919-es „proletárdiktatúra” időszakára nyúlik vissza. Ekkor, még titokban, április első napjaiban alakult meg a MONE, a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete, a fajvédő szakmai érdekvédelmi szervezet. Alapszabálya szerint az volt a célja, hogy „vezető szerep az orvosi társadalomban és tudományos intézetekben kizárólag magyar fajbelieknek jusson”.² Egyik alapítója, dr. Avarffy Elek, az 1920-as Nemzetgyűlés képviselője, még a negyvenes években is aktívan politizált a fajvédő orvosok egyesületében.

A MONE törekvése sokak számára racionálisnak tűnt, amennyiben, 1918-ban, a Magyarországon praktizáló orvosoknak közel a fele, az orvostanhallgatóknak pedig több, mint a fele izraelita vallású volt. 1910-ben 5514 orvos működött Magyarországon, ebből 2690, azaz 48,8% volt zsidó vallású. Ekkor, Budapesten, az orvosok létszáma 1479, a zsidóké 866 volt, ami 58,8%-ot tett ki. Az orvostanhallgatók között, a budapesti és a kolozsvári karokat összesítve, az 1917–1918-as tanévben 51,5% volt az arány. Budapesten, ekkor, az 5153 medikus közül 2815 volt zsidó, azaz 54,6%-uk.³

Ugyanakkor, mint minden antiszemita egyesület vagy párt, a MONE is abból az irracionális és destruktív ideológiai tételből indult ki, mely szerint a zsidóság kártékony kisebbség, egyszersmind faj, melyet érdekei szembeállítanak a „többségi fajjal”. Ez a primitív előítéletre, kisebbségi komplexusra és szakmai féltékenységre alapozott ideológia végképp abszurd volt az orvostársadalomban. Hiszen, ha van hivatás, mely az egyetlen faj, a homo sapiens, szolgálatának tekinthető, akkor az orvosi az. A gyógyítás, az emberi egészség helyreállítása és megőrzése szoros kapcsolatot teremt orvos és betege között, függetlenül a „fajiságuktól”. A zsidó vallású vagy származású orvosok, akiknek addig senki nem vonta kétségbe a magyarságát, még azután sem vették komolyan a MONE-t, hogy vezetői 1919 őszétől kezdve, az egyetemista bajtársi egyesületekkel és az Ébredő Magyarok Egyesületével együttműködve, sorozatos tüntetéseket rendeztek az egyetemeken. 1920 szeptember végére sikerült elérniük, hogy a Nemzetgyűlés meghozza a XXV., vagyis a numerus clausus törvényt, mely korlátozta a zsidó egyetemi hallgatók arányát a felsőoktatásban; így az orvosi karokon is. Budapesten az 1921–1922-es tanévben már csak 227 zsidó orvostanhallgató folytatta a tanulmányait a 3233-as összlétszámból; azaz a zsidók aránya 7%-ra csökkent.⁴

Ez a közéleti siker alapozta meg a MONE befolyását a két világháború között. A szervezet az 1930-as évek második felére meghatározó tényezővé vált az egészség- és szociálpolitikában, mellyel a kormánynak is számolnia kellett.

A zsidó kollégákkal szemben folytatott érdekvédelmi politika és az antiszemita demagógia kombinációja katasztrofális következményekkel járt a magyar orvostársadalomban. A Karády Viktor által⁵ találóan „protonácinak” nevezett egyesület, a MONE vezetősége már a harmincas évek végétől tudatosan és célratörően előkészítette a zsidó kollégák teljes kirekesztését, illetve fizikai megsemmisítésüket. A proto előtag az ősi, eredeti elsődleges jellegre utal, rokon értelmű

1 Jelen tanulmány egy rövidített és átdolgozott változata Pelle János: A magyar orvostársadalom és a „végső megoldás”. című hosszabb terjedelmű tanulmányának. Eredeti megjelenés: *Életünk* 2018 (56.) 5-6. 118–144.

2 Lásd a MONE c. folyóirat 1939. augusztus elsejei számát, melyben megemlékeztek az egyesület alapításának huszadik évfordulójáról.

3 Forrás: *Magyar Statisztikai Közlemények* (új sorozat) 1915. (56.) 764; *Magyar Statisztikai Évkönyv 1916–1918*. Budapest, 1924. 215.

4 *Magyar Statisztikai Évkönyv 1919–1922*. Budapest, 1925. 192–193.

5 Karády 2015: 168.

szó az autentikus és az autochton is. Azt jelzi, hogy a MONE magyar földön csírázott ki és szök-
kent szárba, bár szoros szellemi és szervezeti szálak fűzték a német nemzetiszocializmushoz. Mű-
ködésének elemzése, dokumentumainak feltárása megvilágítja a Horthy-rendszer elitjének ön-
és közveszélyes gondolkodását, azt a tömeglélektani kényszert, mely alól csak kevesen tudták
kivonni magukat.

A MONE taglétszáma 1940-ben meghaladta a 9000 főt (ebből férfi: 8204, nő: 800), vagyis fel-
ölelte az egész keresztény orvostársadalmat.⁶ Dr. Meskó Zoltán, nyugdíjas orvos vezérőrnagy,
a Szegedi Orvosi Kamara elnöke, a MONE alelnöke, a felsőház tagja, 1941 október 22-én kelt,
Bárdossy Lászlónak írt levelében azt az adatot közli, hogy „Magyarországon körülbelül 13 500 or-
vos van. Ezek közül 9200 keresztény és 4300 a zsidó.” Ezek szerint legföljebb 200 keresztény orvos
maradt ki a MONE-ból. Közéjük tartozott a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert is, aki egyébként
az Országos Orvosi Kamarába sem kérte felvételét.

A fajvédő orvosi vezetők összefogtak a honvédség hasonló beállítottságú vezérkari tisztjeivel, és
az önkormányzatokban szerveződő, nyomást gyakorló politikusokkal, akiknek vezéralakja Endre
László Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei alispán volt. Ez a kiváló kormányzati kapcsolatokkal rendelke-
ző társaság a politikai pártfogóját Imrédy Bélában találta meg. A MONE alelnöke, dr. Incze Antal,
egyúttal a Magyar Megújulás Pártja váci képviselője is volt. Incze, aki a képviselőházban sorozat-
ban mondott uszító beszédeket, dolgozta ki az 1941 novemberében ellenzékbe vonult Magyar
Megújulás Pártja (MMP) egészségügyi programját, és 1942-ben dicsőítő könyvet jelentetett meg
Imrédyről. A fajvédő politikusok, katonák és orvosok 1941 nyarától, a Szovjetunió elleni háború
kitörésétől kezdve védekezésbe szorították a kiegyensúlyozottabb külpolitikára törekvő, és a „zsi-
dókérdésben” náluk józanabban gondolkodó politikusokat, Keresztes-Fischer Ferenc belügymi-
nisztert, majd Kállay Miklós miniszterelnököt.

Figyelemre méltó, hogy a magyar „protonácik” milyen hatékonyan manipulálták a legnagyobb
hagyományokkal rendelkező hivatásrendet. A MONE vezetői elérték, hogy az orvosi kar tagjai
közötti szakmai szolidaritás nyomtalanul eltűnjön, és az egyesület tagjai kiküszöbölendő ver-
senytársakat lássanak zsidó kollégáikban. A fajvédő orvosok a szélsőséges nacionalizmust kom-
binálták a náci Németországból importált rasszista, „fajbiológiai” ideológiával, és olyan viszo-
nyok között diszkriminálták, illetve küldték halálba munkaszolgálatosként a kollégáikat, hogy
közben Magyarországon, különösen a visszacsatolt területeken, érezhető volt az orvoshiány.
A magyar orvostársadalom eltorzulásában, a „protonáci ámokfutásban”, nagy szerepet játszott
a MONE múltja, szerepe az 1920-as „numerus clausus” törvény kivívásában. Hatott az erre épü-
lő két évtizedes bajtársi indoktrináció az orvosi egyetemeken, no és persze a külpolitikai kény-
szerpálya, melyen Magyarország a harmincas évek végétől mozgott. Fontos tényező volt továb-
bá az orvosi pályán kiélesedő konkurenciaharc, és a rasszizmus sátánian vonzó náci ideológiája.
A „MONE-jelenséget” nem lehet megérteni abból, hogy az egyesület tagjai milyen nemzetiség-
ből származtak, mikor és hol születtek és szerezték a diplomájukat, illetve vidéken vagy a főváros-
ban praktizáltak-e?

A fajvédő, de korlátozott célokat kitűző érdekvédelmi egyesületet dr. Orsós Ferenc patológus
professzor kötötte egyértelműen a nácikhoz. Orsós, aki 1928-ben lett a Magyar Tudományos
Akadémia levelező, majd 1940-ben rendes tagja (Matematikai és Természettudományi Osztály,
Természettudományi Osztály), 1937-ben lett a MONE elnöke, és többször járt tanulmányúton az álta-
la csodált náci Németországban. Német származású lévén (Spindl Ferenc néven született 1879-
ben, Temesváron), anyanyelvként beszélte a németet. Kiváló kapcsolatokkal rendelkezett a Har-
madik Birodalomban, s a magas rangú SS-orvosok őszintén beszélhettek előtte a „zsidókérdés
végső megoldásáról”. A MONE elnöke a náci vezetők, köztük Joseph Goebbels jóváhagyásával vett
részt a katyni áldozatok exhumálásában. Egy nemzetközi szakértői bizottság tagjaként, a való-
ságnak megfelelően, azt állapította meg, hogy a tömegsírokban talált lengyel katonatiszteket
három évvel korábban a szovjet titkosszolgálat kivégzőosztagai gyilkolták meg. Orsós 1943. ápri-
lis 28-tól 30-ig, vagyis alig két napig tartózkodott a Szmolenszkhez közel eső Katynban, mely
akkor már közvetlenül a frontvonal mögött helyezkedett el. A berlini rádió április 13-án tudósított

6 Ez a szám Karády Viktornál szerepel, uo.

először a tömegsírokról. A nácik rögtön a szovjeteket vádolták meg a tömeggyilkossággal, s az exhumáláshoz propaganda-kampányt társítottak. Orsóst patológusként hívták meg, tucatnyi más szakértővel együtt. Ezzel nemcsak a törvényszéki orvoslás területén szerzett érdemeit ismerték el, hanem azt is, hogy politikailag teljesen megbízható a számukra.

A fajvédő orvosok szoros kapcsolatot ápoltak a honvédség és a közigazgatás antiszemita vezetőivel, és az 1936-ban alapított Országos Orvosi Kamarát (OOK) használták fel arra, hogy zsidó kollégáikat kiszorítsák a szakmából. Orsós politikai szerepet vállalt, és nagyban hozzájárult az orvostársadalom radikálisan nacionalista, antiszemita átalakításához. A MONE folyamatos nyomást gyakorolt a kormányzatra, és akkor is a „végső megoldást” szorgalmazta, amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy Hitler elveszíti a világháborút. Az egyesület többször is konfliktusba került a Keresztes-Fischer Ferenc vezette Belügyminisztériummal, ahol a közegészségügyi főosztályt a terület kiváló szakembere, Johan Béla vezette.

A MONE és a Belügyminisztérium kapcsolata már 1937 előtt sem volt mentes a konfliktusoktól. A Tanácsköztársaság bukása után az egyesület egyik alapítója, Csilléry András fogorvos, az Ébredő Magyarok Egyesületének bizalmi embere, a Friedrich-kormány népjóléti minisztere lett. A MONE első elnöke, Ritoók Zsigmond kardiológus, a budapesti orvosi kar professzora volt. A fajvédő orvosok a numerus clausus törvénybe iktatása után azért harcoltak, hogy a közszolgálatba, a nagy társadalombiztosítási intézetekbe csak „fajmagyar” orvosokat vegyenek fel. Ezt a célt el is érték, de a MONE tagsága mégsem lehetett elégedett, mert a harmincas évek elején, a gazdasági válság idején, a Belügyminisztérium megtiltotta, hogy a rendelőintézetekben dolgozó orvosok magánpraxist folytassanak. Így végül a kezdettől fogva a magánpraxisba szorított zsidó orvosok jártak jól. A Magyar Orvosok Országos Szövetsége, az OOK elődje, melyben a MONE befolyása meghatározó volt, ragaszkodott ahhoz, hogy a tisztviselő orvosok is folytathassanak magánpraxist, és 1932 nyarán kizárta tagjai közül azokat a rendelőintézetekben dolgozó tagjait, akik elfogadták ezt a korlátozást. De a MOOSZ bojkottja hatástalannak bizonyult a Belügyminisztérium „hatósági önkénye” ellen. Az 1936-ban megalakult Országos Orvosi Kamarában átmenetileg csökkent a MONE befolyása, hiszen a szintén fajvédő EPOL (a Gömbös-kormány alatt megalakított Egészségpolitikai Társaság) jelöltje, dr. Verebély Tibor sebész professzor lett az elnök.

A Belügyminisztériummal szemben a MONE, mely 1937-ben Orsós Ferencet választotta meg elnöknek, a honvédelmi minisztériumban keresett támogatást. Egy évvel később, 1938-ra, sikerült is elérnie, hogy a honvédorvosi kar egésze kollektíven csatlakozott a MONE-hez.

A MONE címmel megjelenő, dr. Hoffer József által szerkesztett *Orvostársadalmi Szemle* az egyesület hivatalos havi közlönye volt. A folyóirat 1940. december elsejei számában tette közzé javaslatait a készülő harmadik zsidótörvényhez. Ezek között olyan pontok is szerepeltek, melyeket csak 1944. március 19-e, vagyis a német megszállás után megalakult Sztójay kormány iktatott törvénybe. A fajvédő orvosok követelése:

A zsidóság fogalmát faji alapon, minden kétséget és kibúvót kizáróan határozzák meg.

Határolják körül a zsidó orvosok munkakörét, azaz zsidó orvos csak zsidókat gyógyíthasson, és csak zsidó gyógyintézetben működhessen. A zsidók magánpraxisukban is csak zsidók részére fejthessenek ki orvosi tevékenységet.

A zsidó orvosokat zárják ki a hivatalos orvosi ténykedésből és a törvényszéki szakértésből.

A biztosító intézeteknél és a betegsegélyező alapoknál kötelezően hajtsák végre a zsidótörvényt.

Zsidó gyógyintézetbe nem zsidó beteget ne utalhassanak be, a keresztény ápolószemélyzetet távolítsák el onnan.

A zsidók egyetemi felvételének további korlátozása. Csak annyi hallgatót vegyenek fel, amennyi később a zsidók gyógykezeléséhez kell.

Az orvosi kamarák önkormányzataiból zárják ki a zsidókat.

Zsidók még ún. szerzett jog alapján se lehessenek egyetemi tanárok.

Az összes felsorolt megszorítást terjesszék ki a kikeresztelkedettekre és azokra is, akiknek zsidó feleségük van.

Ezek a javaslatok, ugyanúgy, mint Csilléry első zsidótörvény-tervezete, még a korabeli mércével mérve is elképesztően radikálisak voltak, hiszen nemcsak azok ellen irányultak, akik a törvény szerint zsidónak számítottak, de azok ellen is, akiről feltételezhető volt, hogy „megfertőzte őket a zsidó szellemiség”. A MONE-n belül ekkor született meg az ún. „Rebekka-javaslat” azon orvosok ellen, akiknek a felesége zsidó származású. Megjegyzendő, hogy erre a radikalizmusra még a Harmadik Birodalomban sem volt példa. A fajvédő orvosok hatására vette be a parlament a „harmadik zsidótörvénybe” (1941. évi XV. törvénycikk a házassági jogról szóló 1894:XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről) a „fajgyalázási” paragrafust is. Eszerint büntetendő az a zsidó, aki „tisztességes nemzsidó nővel” házasságon kívüli szexuális kapcsolatot létesít.

A MONE folyóiratában, 1941 júniusában, nyílt levél jelent meg ezzel a címmel: „Vessünk már véget a zsidóság orvos-közéleti szereplésének!” Ezt Orsós Ferenc írta személyesen Horthy Miklós kormányzónak, és indítványozta benne a zsidó kamarai tagok szavazatának megvonását. Majd a MONE közölte észrevételeit a harmadik zsidótörvény fajvédelmi és egészségügyi vonatkozásaihoz. Ugyanakkor dr. Meskó Zoltán a zsidó orvosok kirekesztését sürgette a gyakorlati és szakképzésből.

Néhány héttel később Orsós Ferenc, a MONE elnöke, a felsőház tagjaként, a „harmadik zsidótörvény” tárgyalásakor, hosszú felszólalásban támogatta a házassági törvény fajvédelmi kiegészítését, amit a keresztény egyházak képviselői sem szavaztak meg.⁷

Orsós nyilvánosan hangoztatott nézetei, különnyomatként is megjelent felsőházi felszólalása a rasszista antiszemizmust vitte be a törvényhozásba. Ez a teória már a saját korában sem volt tudományosan alátámasztva, a nácik sem hittek benne komolyan, csak ürügyként szolgált számukra a „zsidókérdés végső megoldásához”, a holokauszt végrehajtásához.⁸

A MONE elnökének szélsőséges nacionalista és radikálisan antiszemita kijelentései megtalálhatók az egyesület folyóiratában megjelent cikkekben és más publikációkban. De ezekből a megnyilatkozásokból csak áttételesen következtethetünk mindarra, amit a fajvédő orvos egyesület vezetősége Orsós utasítására konkrétan tett a „végső megoldás” érdekében. Megsemmisült a MONE levelezése a Belügyminisztériummal, a Honvédelmi Minisztériummal, illetve az önkormányzatokkal.

Magyarországon a holokauszt valódi célját a hatóságok a legszigorúbb titokban tartották, „álcazták”; a nyilvánosság előtt semmiféle vitát nem engedélyeztek róla. Ezért a zsidók „likvidálásában” szerepet vállaló személyek, illetve szervezetek tevékenységének rekonstruálása, különösen a német megszállást megelőző időszakban, nem egyszerű. Figyelembe kell venni, hogy a kormányzat egyes körei, a „mérsékeltek” és a „radikálisok”, még a Belügyminisztériumon belül is szemben álltak egymással, ami legtöbbször „hatásköri konfliktusok” formájában nyilvánult meg. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, az O'svath László vezette elnöki főosztály közreműködésével, ellenőrizte a Johan Béla államtitkár vezette egészségügyi főosztály intézkedéseit.

Johan Béla jó kapcsolatokat tartott fenn a MONE köreivel is: a rendezvényeiken felszólalt és előadásokat tartott. Amikor 1942 decemberében a kormányzó m. kir. titkos tanácsosi címmel

---

7 Orsós Ferenc szélsőségesen antiszemita gondolatait a MONE folyóiratában megjelent cikkein és nyilatkozatain kívül több önálló kiadvány tartalmazza. Ezek közül kiemelkedik *A házassági törvény fajvédelmi kiegészítése a felsőház előtt* című füzet (Budapest, 1941). Tartalmazza „Orsós Ferenc felsőházi tag felszólalását a házassági törvény kiegészítéséről és módosításáról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor a felsőház 1941. július 18-án tartott ülésén”.

8 Dr. Orsós Ferenc megítélése körül az 1989–1990-es rendszerváltás után vita bontakozott ki. A tudós rehabilitálását jobboldali újságírók sürgették, főként az 1995-ben megszűnt *Pest Megyei Hírlap* hasábjain. Szerintük, amikor a Magyar Tudományos Akadémia 1945 júliusában, a távollétében, kizárta Orsóst, akkor azért büntette mert 1943-ban egy nemzetközi orvosi bizottság vezetője volt, melyet a katyni tömeggyilkosság felderítésére szerveztek meg a németek. A bizottság tagjai, neves patológusok, azt állapították meg, hogy az ott exhumált mintegy 15 ezer lengyel katonatisztet a szovjetek végezték ki, 1940 tavaszán. Ismeretes, hogy mivel Sztálin az általa elrendelt tömeggyilkosságért nem vállalta a felelősséget, a Szovjetunió a Katynban feltárt bűntettet a németeknek tulajdonította. Orsós teljes rehabilitálásért később egy parlamenten kívüli párt, a Nemzeti Demokrata Párt, állt ki. Elnöke, Vincze János, 2012-ben tendenciózus füzetet jelentetett meg róla *Dr. Orsós Ferenc professzor igazsága* címmel.

ruházta fel őt, 17-én a fajvédő orvosok bankettet rendeztek a tiszteletére. Ezen Orsós a következő szavakkal méltatta az államtitkárt:

„Ma új Európa, új Magyarország van kialakulóban, és követnünk kell azt az utat, mely a jobb jövő felé vezet. Az egész világ történelmi eseményeiben megnyilvánuló iramban nem szabad lemaradnunk a versenyben. Az az út, melyen haladnunk kell, a magyarság biológiai kiválasztásának folyamata, s ez az egyedüli út, amely megmenthet bennünket.”

Johan Béla válaszképpen hangoztatta:

„A kapcsolat közte és az orvostársadalom között mindig nagyon korrekt és a célnak megfelelő volt. Azt a támogatást, amire szüksége volt, a MONE-től mindig megkapta.”

Johan, a MONE elvárásainak eleget téve, rendelettervezetet készített, mely arról rendelkezett, hogy a községi és körorvosi szolgálatra kirendelt zsidó orvosok ne fizetést, hanem a legalacsonyabb katonai zsoldot kapják. A fajvédő orvosok még a súlyos orvoshiányra való tekintettel sem fogadták el, hogy zsidók gyógyíthassanak, megfelelő javadalmazásért és ellátásért, ami kitűnik abból az elnöki beszédből is, melyet Orsós Ferenc a MONE huszonkettedik, rendes közgyűlésén mondott, 1942. június elsején.

„A zsidó orvosokat kirendelik katonai szolgálatra, a behívott orvosok helyére közkórházakba, ahol 180 pengő fizetést élveznek és lakást, fűtést, világítást és ételmezést is. Ez ellen is felszólaltunk. Felszólalásunkra azt a kérdést tették fel: Mit akarunk? Ha keresztény orvosokat küldenek ki a frontra, kikkel helyettesítsék őket? Nekünk természetesen csak az lehet a válaszunk, hogy lehet a zsidó orvosokkal helyettesíteni, de minden ellenszolgáltatás nélkül végezzék az orvosi szolgálatot a kórházakban.”

(A zsidó orvosokat diszkrimináló rendelet életbe léptetését Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter személyesen akadályozta meg.)

A MONE vezetői, és személy szerint Orsós, jó kapcsolatot tartottak fenn a honvédség vezérkarával, valószínűleg magával Werth Henrikkel, majd Szombathelyi Ferencsel is. A Belügyminisztérium nem értett egyet a zsidó orvosok munkaszolgálatra való behívásával, de a Honvédelmi Minisztérium nyolcadik, „országmozgósítási” osztályán, illetve személyi csoportjában, jórészt nyilas érzelmű katonák dolgoztak, akik a MONE „radikálisan antiszemita” felfogását képviselték.

A széles körű politikai kapcsolatokkal rendelkező MONE a radikális antiszemitizmus egyik legfontosabb központja volt. Az Orsós Ferenc vezette egyesület mindent megtett a zsidó orvosok kiszorításáért a szakmából. „Végrehajtó szervként” a hatósági jogkörrel rendelkező Országos Orvosi Kamarát használta fel. Az OOK élére dr. Verebély Tibor 1941-ben bekövetkezett halála után a tudományosan és politikailag súlytalan dr. Csík László, rendőrségi üzemorvos került ügyvezető alelnökként, aki 1941 és 1944 között Orsós, illetve a MONE vezetőségének eszközeként működött.

1941 folyamán a Belügyminisztérium a felvidéki és az észak-erdélyi orvosi állások betöltése miatt csapott össze a MONE-val. Utóbbi nem fogadta el, hogy a BM Egészségügyi Főosztály a vissza-csatolt területeken fellépő orvoshiány enyhítésére olyan zsidó orvosokat is igénybe vehet, akiknek működési jogát az Országos Orvosi Kamara, faji okokra hivatkozva, felfüggesztette. Ezért Keresztes-Fischer Ferenc fokozatosan kivette az orvosi működés engedélyezését a MONE befolyása alatt álló helyi orvosi kamarák kezéből, és az 1942. évi XII. törvénnyel államosított körzeti, járási és városi orvosi állásokba kamarai tagságtól eltiltott zsidó orvosokat nevezett ki.

A MONE visszavágott; sorozatosan támadta a Belügyminisztériumot. Felhasználva, hogy tagjai a képviselőházban és a felsőházban is jelen voltak, radikális antiszemita kampányt indított. Vitéz Meskó Zoltán, nyugdíjas orvos vezérőrnagy, a Szegedi Orvosi Kamara elnöke, a felsőházban, 1941. december 10-én, kijelentette:

„Ennek a nemzetnek a zsidókérdést likvidálnia kell. E nemzetnek, amely a tengelyhatalmak mellett színt vallott és hitet tett, ezt a kérdést komolyan rendeznie kell.”

Nem sokkal később, 1942. március 16-án, a Szegedi Orvosi Kamara javasolta a zsidó orvosok gyakorlatának szabályozását. Ez a MONE folyóiratának 1942. március 16-i számában jelent meg. Benne Meskó indítványozta, megismételve az egyesület korábbi javaslatát, hogy „zsidó orvos csak

zsidó betegeket gyógykezelhessen”. Miután titkos abortuszok végzésével gyanúsította meg a zsidó orvosokat, felvetette, hogy a magyar nők meddősége a „zsidók lelki hatásának” következménye.

Incze Antal orvos képviselő, a MONE másik prominense, 1942. június 11-én a képviselőházban már kifejezetten a „végső megoldást” sürgette:

„Nagyon kevés képviselőtársamat kivéve, az egész háznak az a meggyőződése, hogy rövidesen számolnunk kell a ténnyel, hogy nem lesz zsidó orvos, azonban nem az 1939 év IV. törvénycikk szerint, hanem az 1941 évi XV. törvénycikk szerint sem lesz zsidó doktor Magyarországon. Ne számítsanak zsidókra a közegészségügy megszervezésében, mert a zsidók fizikailag nem lesznek itt.”

Keresztes Fischer Ferenc azonban határozottan ellenezte, hogy a MONE a riválisnak tekintett zsidó orvosok „fizikai likvidálását” hivatalos programjává tegye.

A MONE vezetői nem hallgattak a Belügyminisztérium intencióira. Gátlástalanul kihasználták a honvédség vezérkarával kialakított különleges kapcsolataikat, és azt, hogy a második magyar hadsereget a keleti frontra vezényelték.

1942. november másodikán a Honvédelmi Minisztérium belső értekezletén tételesen is kimondták, hogy „elsősorban szellemi munkával foglalkozó zsidókat kell igénybe venni” a munkásszázadok feltöltéséhez.⁹ Lévai Jenő szerint a zsidó n.k.t. (nem kamarai tag) orvosok munkaszolgálatra való behívásában és a frontra küldésében jelentős szerepe volt a Belügyminisztériumnak is.¹⁰ Ugyanakkor mind a fronton, mind pedig a hátszágban tragikus méreteket öltött az orvoshiány. Ennek ellenére a munkaszolgálatos századok parancsnokai megtiltották, hogy zsidó orvosok lássák el a sebesült honvédeket.

1942. szeptember végétől, amikor Nagybaconi Nagy Vilmost nevezték ki honvédelmi miniszternek, a hadköteles korban lévő zsidó orvosokat már nem sorozták be a munkaszolgálatos századokba, és nem küldték ki a keleti frontra, hanem a Belügyminisztérium által kijelölt orvosi feladatok ellátására vezényelték. A MONE tagjai azonban rossz szemmel nézték a kihelyezett zsidó pályatársait, és előfordult, hogy feljelentették őket a hatóságoknál, ahogy ez dr. Virág Alberttel történt.¹¹

1944. március 19-én a Wehrmacht csapatai megszállták Magyarországot. A három nap múlva kinevezett Sztójay-kormányban dr. Incze Antal, a MONE választmányi tagja, Imrédy Béla Magyar Megújulás Párjának váci képviselője lett az orvosi kormánybiztos.

Baky László belügyi államtitkár, 1944. április 7-én, a nagyobb városok polgármesterei előtt ismertette a 6163/1944. BM VII. res. számú titkos BM rendeletet a gettók felállításáról, mely feladattá tette a zsidók elkülönítését a településeken belül. A „koncentráció” végrehajtása, a minimális egészségügyi és higiéniai feltételek megteremtése az önkormányzatokra hárult. A Baky által ismertett rendelet, melynek tárgyául „a zsidók lakhelyének” kijelölését jelölték meg, valójában már összegyűjtésükről és elszállításukról is rendelkezik. A rendelet A jelű függelékének második pontja kitér az önkormányzatok közegészségügyi feladataira is. Eszerint deportálandók a „Klinikákon, kórházakban, szanatóriumban gondozott zsidók, akiket, akár csak a már gettóban élő fertőző betegeket, gondosan elkülönítve kell szállítani.”¹²

Közegészségügyi szempontból az április 26-án életbe lépett, nyilvánosságra hozott 1610/1944 M. E. sz. rendelet is katasztrofális következményeket vetített előre a zsidók lakásával és lakhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozása tárgyában. Számítani lehetett ugyanis arra, hogy a gettóban összezsúfolt emberek körében járványos betegségek ütnek fel a fejüket. Jellemző módon a kormányzat ezért már előre a zsidókra hárította a felelősséget, hiszen a belügyminiszter, a 6163/1944 res. számú rendeletben, így rendelkezett:

9 Lásd Karsai 1962: 128.

10 BFL VII.5.e 17175/1949, dr. Rékási János közkórházi alorvos, sebész szakorvos, tanúvallomása dr. Johan Béla volt államtitkár igazolási ügyében.

11 DEGOB jegyzőkönyv száma 827.

12 Braham 1997: 550.

„A Budapesten székelő Zsidó Központi Tanácsot kötelezem, arra hogy Nyíregyházán, Ungváron, Munkácsra és Máramarosszigeten saját orvosaival, saját felszereléssel azonnal állítson fel kiegészítő ideiglenes kórházakat. Ezek az orvosok fogják egyúttal ellátni a gyűjtőtábor egészségügyi szolgálatát is.”

A Belügyminisztérium álláspontja cinikus és embertelen volt: a deportálást előkészítő jogfosztó rendeleteivel nyilvánvaló közegészségügyi veszélyhelyzetet idézett elő, ugyanakkor ezért a zsidó orvosokra hárította a felelősséget anélkül, hogy a megelőzéshez és a gyógyításhoz szükséges eszközöket biztosította volna.

Közben az Országos Orvosi Kamara tovább harcolt a „zsidó jelenlét felszámolásáért”. Dr. vitéz Csik László, az ügyvezető alelnöke, április 12-én számolt be Jaross Andornak az április elsején tartott választmányi ülésről. Ezen az OOK választmánya a numerus nullus bevezetését sürgette, határozatban cáfolva azt a nézetet, hogy közegészségügy területén igénybe kell venni a zsidó orvosokat, mert nincs elég orvos.

Innentől kezdve felgyorsultak az események. Az OOK április 15-i választmányi ülésén Friarits Jenő már elégedetten nyugtázta, hogy:

„a napokban megjelent kormányrendeletek is igazolják az Orvosi Kamarák régi álláspontját, mely szerint a zsidóságot ki kell zárni a magyar életközösségből”.

Az országos választmány ezek után úgy döntött, hogy:

„a keresztény magyar orvosok létszámát elegendőnek tartja ahhoz, hogy ésszerű rendezéssel a közegészségügyi szükségleteket megfelelően elláthassa. Az Országos Orvosi Kamara – mint múltban – ezúttal is állást foglalt tehát a numerus nullus mellett és sürgős intézkedésként kéri a belügyminisztertől a Kerületi Kamarák oly irányú felhatalmazását, hogy azokat a zsidó orvosokat, akik ellen bármilyen etikai kifogás merült fel és azokat, akiknek eltávolítása a közegészségügyi ellátásban zökkenőt nem okoz, a Kamara tagjai sorából azonnal hatállyal töröltessék!”

A német megszállást követő időszakban, a Sztójay-kormány kinevezése után, Johan Béla államtitkár, a Belügyminisztérium egészségügyi főosztályának vezetője, kritikus helyzetbe került. Nem mondott le a posztjáról, annak ellenére sem, hogy a főnökét, Keresztes-Fischer Ferencet, a Gestapo letartóztatta, és Mauthausenbe hurcolta. Assisztált Jaross Andor belügyminiszter és dr. Incze Zoltán orvosi kormánybiztos összehangolt akcióihoz, melynek az volt a célja, hogy lehetőleg minél több zsidó orvost hívjanak be munkaszolgálatra, és pusztítsanak el.

Csik László, az Országos Orvosi Kamara ügyvezető alelnöke, Orsós Ferenc „bizalmi embere”, kifejezetten ebben az ügyben írt levelet, 1944 május 15-i keltezéssel, „nemes csataji Csatay Lajos m. kir. honvédelmi miniszter úrnak.”¹³

Johan Béla államtitkár politikai szereplése ebben a tragikus időszakban, 1944 tavaszán, erkölcs-telen és felelőtlen volt.

A zsidó orvosok deportálása a MONE hosszabb ideje előkészített, brutális akciója volt, melyet a Jaross Andor vezette Belügyminisztérium készséggel hajtott végre.

A MONE és az OOK tagjai, mindenekelőtt a tisztiorvosok, zökkenőmentesen dolgoztak együtt azokkal a meggyőződéses antiszemita polgármesterekkel, akiknek a városaiban gettókat állítottak fel. Ez történt Nyíregyházán is, ahol a fanatikus zsidógyűlölő Nyíregyházi (Szohor) Pál polgármester szorosán együttműködött vitéz dr. Juhász István városi tisztii főorvossal, a MONE és az OOK oszlopos tagjával. Ő, mielőtt erre a tisztségre kinevezték, Ibrányban volt körorvos.

A nyíregyházi tisztii főorvos pontosan tisztában volt a gettó infernális viszonyaival, ezért kötelezte a gettó orvosi főnökét, Róth Izsó, majd Breidel Kálmán doktort, hogy naponta, reggel kilenc óráig, küldjön neki Orvosi Jelentést, számoljon be neki a megbetegedésekről, a születésekről és az elhalálozásokról, a köztisztaság állapotáról, a tetvesség alakulásáról, a fertőtlenítésről és minden egyéb közegészségügyileg fontos dologról. A kötelező adatszolgáltatás célja nyilvánvalóan

13 ÁBTL V-121 801. Vizsgálati dosszié dr. Csik László ügyében.

az volt, hogy elejét vegye a fertőző betegségek áttérjedésének a város nem-zsidó lakosságára. Ezért engedélyezte vitéz dr. Juhász István, a polgármesterrel egyeztetve, ideiglenes járványkórház felállítását a nyíregyházi gettó területén, néhány alapvető gyógyszer beszerzését a Zsidó Tanács költségére, valamint ideiglenes kutak ásását, latrinák létesítését és a szemet kihordását is a gettó területéről. Megjegyzendő, hogy a nyíregyházi gettóból a zsidók külterületi gyűjtőtáborokba kerültek (Varjulaposra, Simapusztára, Nyírjes tanyára és Harangodra), ahol a többségében öregek, asszonyok és gyerekek már csak néhány napot töltöttek. Ezekben a gyűjtőtáborokban, melyeket a városi tisztiorvos előzetesen bizonyára megsejtelített, és a célnak megfelelőnek talált, már fedél, élelem és elegendő víz sem állt rendelkezésre. Így a zsidók már azelőtt kiszáradtak és eltetvesedtek, mielőtt bevagonírozták és Auschwitzba deportálták őket.

Abban, hogy a közegészségügyi személyzet tagjai, nemcsak az orvosok, de például a bábák is, akik az értékek elrejtésével gyanúsított zsidó nők „testüregi motozását” végezték, ennyire készségesen együttműködtek a deportáló hatóságokkal, nagy szerepe volt a magyar orvostársadalmat átítató antiszemitizmusnak. Ennek hordozója, terjesztője és kíméletlen számonkérője a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete, illetve az Országos Orvosi Kamara volt.

Az OOK hivatalos lapjának 1944 július 15-i száma közölte vitéz Sztójay Döme m. kir. miniszterelnök aláírásával a m. kir. minisztérium 2.250/1944 M.E. rendeletét a zsidók orvosi gyakorlata és orvosi kamarai tagsága tárgyában.

„1.§ (1) Zsidó orvos csak zsidó személyt gyógykezelhet. (2) Az (1) bekezdés rendelkezése nem vonatkozik az elsősegélynyújtás esetére és a honvédelmi munkakötelezettség címén igénybe vett zsidó orvos orvosi tevékenységére. 2. § A zsidó orvosok kötelesek az utcán, a kapualjban, a lépcsőházban, vagy a rendelőjük bejáratán elhelyezett névtáblájukat szembetűnően alkalmazott sárga csillaggal megjelölni. 3. §.(1) Orvosi kamarába zsidót felvenni nem szabad. (2) Az orvosi kamarák névjegyzékébe – a jelen rendelet hatályba lépése előtt – bejegyzett zsidó orvosok az orvosi kamarákban semiféle tisztséget nem viselhetnek és kamarai választójogot nem gyakorolhatnak.”

Ez a rendelet a zsidó orvosokat lényegében eltiltotta a hivatásuk gyakorlásától, és csak Nyíregyházáról és a környező településekről 39, különböző szakképesítésű orvos és 9 gyógyszerész deportálását készítette elő. Mindez katasztrofális következménnyel járt Kelet-Magyarország egészségügyi ellátására.

Johan Béla államtitkár május végétől, amikor a bombázások miatt az Egészségügyi Főosztály egy részével Balatonlellére települt, már nem vett részt a „zsidótlánítási program” végrehajtásában.

Július és augusztus folyamán az egész országban szétszították a deportált, illetve munkaszolgálatra behívott zsidók rendelőinek berendezési tárgyait, orvosi eszközeit úgy, ahogy ezt dr. Orsós Ferenc, a MONE elnöke, az OOK választmányának 1944 május 14-i ülésén követelte.

1944 augusztus végétől Johan Béla már nem szignálta a Belügyminisztérium egészségügyi főosztályának rendeleteit, de az előzőleg kiépült kapcsolatok a BM, a HM, az OOK és a MONE között ezután is hatékonyan működtek. Bár Johan egészen 1944 október 15-ig, a nyilas hatalomátvételig, a Belügyminisztérium közegészségügyi kérdésekért felelős szakállamtitkára maradt, valójában visszavonult az aktív politikától. Kapcsolata a MONE-vel már csak azért is meglazult, mert a fajvédő orvosegyesület, 1944 nyarán, felfüggesztette a működését; folyóiratának utolsó száma július elején jelent meg.

A zsidó orvosok ügye 1944 nyarán azért nem volt már napirenden, mert a tömeges behívások a 18 és 45 év közötti zsidó férfiakat, a negyvenöt évnél fiatalabb orvosokat is kivétel nélkül érintették. A Borban kényszermunkát végző mintegy hatezer zsidó munkaszolgálatos között közel száz orvos volt. Köztük neves specialisták is, akik kezelték a bajtársaikat, sőt, kórházat is felállítottak a gyógyításukra, és végül pontosan ugyanarra a sorsra jutottak, mint ők.¹⁴

Nagy számban voltak zsidó orvosok az ún. védett munkaszolgálatos századokban is, akiket 1944 november végén a Józsefváros-i pályaudvarról Nyugat-Magyarországra deportáltak. A több ezer munkaszolgálatost foglalkoztató kőszegi táborban több tucat zsidó orvos volt.

¹⁴ Lásd Csapody 2011.

Egyiküket, dr. Rubányi Imrét, a táborparancsnok „egészségügyi főnöknek” nevezett ki, a Népbíróság 1945 őszén „háborús és népellenes bűncselekményekkel” vádolt meg.¹⁵

1944 nyarán, még a Sztójay-kormány alatt, előfordult, hogy a hadtestparancsnokságok „kiválogatták” a zsidó diplomásokat, és külön alakulatokat állítottak fel belőlük, melyekben sok orvos volt. Ilyen volt az ún. jolsvai orvos-század, melynek tagjait 1944 október 16-án a többségben sváb lakosságú Pusztavámon lötték agyon. A főleg orvosokból, gyógyszerészekből és mérnökökből álló század, továbbá az ugyanitt állomásozó 107/320 számú század névsora csak részben ismert. Itt, a falu határában, 212 munkaszolgálatost gyilkoltak meg, miután a Volksbund helyi vezetője, Franz Stammer cipész, értesített egy közelben állomásozó SS-alakulatot, hogy a muszok „lázasra készülnek”. Valójában csak felszabadultan örültek Horthy Miklós rádióbeszédének, melyben bejelentette, hogy Magyarország fegyverszünetet kért. A helybeliek előítéleteik és a náci propaganda hatására mindezt úgy értelmezték, hogy a zsidók „véres leszámolásra készülnek”.¹⁶

A holokauszt áldozatául esett orvosok számában nincs egyetértés; különféle becslések vannak forgalomban. Lévai Jenő 2500 fős veszteséget említ. Ezt az adatot vette át a téma kutatója, Kovács M. Mária is. Alapul véve az OOK 1942-es kimutatását 4300 zsidó orvostól, ez a veszteség jóval meghaladja az ötven százalékot. Karády Viktor megállapítása szerint

„1947-ben formálisan az ország zsidó orvosainak majdnem fele, 47 % hiányzik, míg a nem zsidó orvosok közül alig néhány százalék. (5,3 %). A különbségek túlnyomó része biztosan az üldözéseknek tulajdonítható.”¹⁷

A veszteséget azért nehéz pontosan megállapítani, mert az 1942-es orvoskamrai évkönyvből, ahol aggályos pontossággal tüntették fel nemcsak a zsidó származást, de még azt is, hogy ki számít kivételezett zsidónak, hiányoznak a nem kamarai tagok, illetve azok, akiket addigra már kizártak. További nehézséget jelent, hogy az OOK 1945-ben formálisan megszűnt, és csak az Egészségügyi Dolgozók Szabad Szakszervezete adott ki listát az orvosokról, 1947-ben. Ebben például nem szerepel a nyíregyházi tisztiorvos, dr. Juhász István, aki nem állt az EDSZSZ igazolóbizottsága elé; valószínűleg elhagyta az országot. (Később az orvosok névsorát titkosnak minősítették, és évtizedekig nem hozták nyilvánosságra.) A szakszervezetbe 1945 után ugyan ajánlatos volt belépni, de a tagok listája nem volt annyira teljes, mint a kamaráé, melyben a tagság a praxis előfeltétele volt. Továbbá figyelembe kell venni, hogy 1945 után a túlélő zsidó orvosok egy része Nyugatra távozott, illetve haza sem tért a deportálásból.

A MONE és az OOK vezetői közül senkit sem vontak felelősségre. Dr. Orsós Ferenc 1962-ben, a művészeti anatómia professzoraként halt meg a németországi Mainzban. (Tehetséges festő volt, a harmincas, negyvenes években több kiállítást rendezett a képeiből.) A szovjetek kérték a kiadatását az amerikai hatóságoktól, de mivel ismert volt a szerepe a katyni exhumálásokban, nem adták ki. Dr. Incze Antal, aki 1936-ban érkezett Brazíliából Magyarországra „vendégszerpelni”, 1947-ben visszatért Dél-Amerikába. Dr. Csik László, az OOK ügyvezető alelnöke ellen a Népjószággyűlés gyűjtötte a dokumentumokat, de mivel nem tért vissza az emigrációból, nem emeltek vádat ellene. A MONE katasztrófális tevékenységével, lélekmérgező, „protonáci” jelleggel évtizedeken át senki sem foglalkozott.

Johan Béla ügye mindenképpen rendhagyó. A kiváló immunológus, mikrobiológus, egyetemi tanár, az Országos Közegészségügyi Intézet megalapítója, itthon maradt. Az igazolóbizottsági eljárás során, mely 1946-ban zajlott le, sokan vallottak ellene, de a dokumentumok eltűntek, csak egyes darabjai találhatóak meg szétszórva a Fővárosi Levéltár igazolóbizottsági anyagai között. Viszont mindabból, ami megmaradt, nyilvánvaló, hogy belügyi államtitkárként felelősség terhelte mindazért, ami zsidó kollégáival történt. Pedig az antiszemita egészségügyi politikát nem ő kezdeményezte, hanem csak a MONE befolyásának engedett; végrehajtotta a fajvédő orvosi vezetők követeléseit.

¹⁵ Lásd Pelle 2017.

¹⁶ Boros 2022. Továbbá Bödő-Czetz-Gulyás-Kovács 2016.

¹⁷ Karády 2015: 154.

Johan Béla, 1942-ben szerzett, levelező akadémiai tagságát a felszabadulás után is megőrizte. 1946 decemberében átlépett a Biológiai és Orvosi Tudományok tagjai közé, majd 1949 októberében „tanácskozó tagnak” választották. Ez egyértelműen jelezte, hogy az új rendszernek szüksége van a szakértelmére, különös tekintettel a népbetegségek leküzdésére és az oltóanyag-hiányra. 1945-től 1948-ig a Phylaxia oltóanyag termelő vállalatnál mikrobiológiai kutatásokkal foglalkozott. Elbocsátása után az Államvédelmi Hatóság szabotázs és a nyugati hatalmakkal való összejátszás vádjával letartóztatta, és három hónapon keresztül Kistarcsán fogva tartotta. Innen azonban kiszabadult, és folytatta elismert tudományos pályáját.

SZAKIRODALOM

Bödő István – Czetz Balázs – Gulyás Anita – Kovács Attiláné (a bevezető tanulmányt írta, a dokumentumokat, a jegyzeteket összeállította) 2016: *„Füstölgő romok közt”. Fejér megyei helyzetjelentések a második világháborút követően.* Székesfehérvár. (Fejér Megyei történeti Évkönyv 31).

Boros Anikó 2022: *Pusztavám, 1944 – Tanú(ság) – vallomás – emlékezet.* Pécs.

Braham, Randolph L. 1997: *A népirtás politikája.* I. kötet. Budapest.

Csapody Tamás 2011: *Bori munkaszolgálatosok. Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből.* Budapest.

Karády Viktor 2015: A Soá mérlege az orvosi kamarák tagságában. Kísérlet. In: Braham, Randolph L. – Kovács András (szerk.): *A holokauszt Magyarországon hetven év múltán. Történelem és emlékezet.* Budapest, 148–172.

Karsai Elek 1962: *Fegyvertelenül álltak az aknamezőkön.* II. kötet. Budapest.

Kovács M. Mária 2001: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között.* Budapest.

Pelle János 2017: Gázkamra a sörgyárban? Munkaszolgálatosok Kőszegen és orvosuk népbírósi pere. *Életünk* (55.) 10. 1–29.